

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó

IX

„NINCS MÁR SZÍVEM FÉLELMÉRE...”

1. ADJON ISTEN EGÉSZSÉGET!

Kézi szántáskor és aratáskor, hordáskor, csépléskor, betakarításkor kemény erő kifejtést és nagy állóképességet, kapa- s kaszahúzás és számtalan kisebb munka közben szívósságot követelt a földdel, időjárás viszontagságokkal megküszködő parasztembertől a mindennapi létezés; benne az erőnlét alapja, az egészség nagy és sokra becsült kincsnek számított tehát. Nélkülözhetetlen volt az esendő test jó állapota a gazdálkodás egész menetének s a paraszti háztartások életvitelének a zavartalanságához, a családdal – a gyermekekkel s a már munkaképtelen, magatehetetlen öregekkel – szembeni kötelességeknek a teljesítéséhez.

Történelmi csapások érik, társadalmi csapdák tartják vasmarkukban a parasztembert? Félretolva önsajnálatot, fölöslegesnek minősített panaszolkodást, meddő tépelődést a végzet, az Isten rendelkezésének tartott eseményeken, teszi ő tovább, szívósan és bölcs nyugalomával a természetnek, a maga dolgát: szánt és vet, mert új nyár jó majd, s aratni akkor is kell. Célképzetességnek, tudatos társadalomformálásnak a gazdaemberek történelemszemléletében nemigen találni nyomát (inkább volt számukra a történelem, évszázados beidegződöttségek folytán, elviselni, mintsem alakítani való matéria); rövid távú munkálkodásukat, a „*dolog*”-hoz (munkához) való viszonyukat azonban egyértelműen a célképzetesség, a jövőre irányultság határozta meg. A munkálkodás értelmébe vetett hit, melyet ősi alapelvek: a természet szüntelen megújulásából levont következtetések erősítettek föl olyannyira mitikussá, hogy az afféle alapigazságként töltötte ki a mindennapok valóságát, s történelmi és társadalmi megpróbáltatások közepette törvényszerűen szülte a „*valahogy majd csak lesz*” mindig előhúzzható, mindenre jó gondolatát, ezt a beletörődő, ám ugyanakkor bizakodó paraszti életfilozófiát. A kemény fizikai munkára berendezkedett falusi társadalomban ehhez a „*valahogy majd csak lesz*”-hez törvényszerűen társult ez az óhaj is: „*csak egítségét adjon az Isten*”.

Elemi szükséglet volt a jó fizikai állapot; elemi szükségletekhez – alváshoz, evéshez, iváshoz – társult a megtartását biztosító, elérését ráolvasásszerűen segítő kívánság: „*Egítségire!*” Dédapám emlékezete szerint a népiskolában „etikát”: a falusi közösség életszemléletének megfelelő erkölcs- és illamtant is okítottak hajdanán. Kora reggeli látogatónak például így illett betoppannia

idegen házhoz: „*Egítségükre válják az éjszakai nyugalom!*”
A disznótorokban asztalt bontó rokonság szokásos formulájához –
„*Köszönjük a vocsorát!*” – gondos háziasszony el nem mulasztotta
hozzátenni: „*Válják egítségükre!*” Borospoharak összekoccnásakor
ugyancsak az „*egítségükre!*” hangzik föl; születésnapokon pedig
ez a jókívánság járja: „*Isten éltesse erőben, egítségben!*”

Áldásnak számított a paraszti életszemléletben az egészség, isten-
csapásnak a betegség. Kórház? Félve tisztelt, idegen világ az;
misztikumot lehelő, bajt árasztó börtönfalai közül szabadulni vágyik
az ember:

*Ipolysági közkórház, de kavicsos,
benne sétál Vida Ernő főorvos.
Fehér vászonzsebkendő a zsebébe,
forró lápisz, éles kés a kezébe.*

– *Főorvos úr, adjon isten jó napot!*
– *Adjon isten, édes lányom, mi bajod?*
– *Főorvos úr, igen nagy a kérésem,
szeretném a közkórházból kikérem.*

– *Édes lányom, ezt megtenni nem lehet,
tegnap kapott forrólápisz-receptet.
Kevés volna százhusz pengő ezüstbe’,
segítse ki majd innen a jó Isten.*

*Kilenc óra, csengetnek a vizitre,
főorvos út siet a kilencesbe.
Félrevágja vizitálósapkáját,
úgy hallgatja a sok beteg panaszát.*

*Négy ablaka van a műtőszobának,
ahol minden beteget operálnak.
Sírnak-rínak, jajgatnak, keseregnek,
mikor a műtőasztalra kerülnek.*

– *János bácsi, fogja meg a beteget!*
– *Kedves testvér, az altatóiüveget!*
– *Kedves testvér, vigyázzál a betegre,
hogy el ne aludjon szegény örökre.*

*Isten veled, sági kórház, elmegyek,
már én többet a lakosod nem leszek.
Elbúcsúzó fűtől, fától, virágtól,
utoljára, főorvos úr, magától.*

*Felszántom a sági kórház udvarát,
vetek bele szegfűt, rózsát, violát.
Magamat is belevetem virágnak,
aki beteg, szakítson le magának.*

Patika, orvos, kórház? Ég óvjon tőle! Akadálya a munkának valamennyi; arról nem is szólva, hogy nagyobb baj elviszi a gabona, az üsző, a tehén árát. Táppénz, ingyenes orvosi kezelés és gyógyszerellátás – ismeretlen fogalmak az idő tájt a paraszttársadalomban, amelyről még a Barsi Református Egyházmegye 1938. évi közgyűlésének jegyzőkönyve is ténytisztelőn és bírálón szögezi le, hogy súlyos kórok sorvasztják: „szociális és nacionális” bajok mellett „egészségügyi hiányok”. Megszüntetésükre az egyházmegye az EPOL – Egészségpolitikai Szervezet – megalakítását javasolja. A tervet a negyvenes években félresöpörte a hadviselés, a háború, továbbra is önmagára utalva a faluközösséget. Akárcsak a termelésben, háziiparban, önellátásra rendezkedett be a parasztság – hacsak súlyos eset nem kényszerített ki orvosi kezelést, kórházi ellátást – a gyógyításban is. Évszázados tapasztalatok s a természetismeret alapján kialakult a tünetek megállapításának s a gyógy mód „előírásának” naiv-népi gyakorlata, melynek minden nagyobb közösségben voltak ismert és elismert képviselői. Fűvesaszszony – hivatásszerű népi patikus, tudója a növények gyógyító titkainak, aki rendszeresen gyűjtötte, szárította, „mázsar”-ban törte s kiszitált por formájában árulta volna füveit – falumban az emlékezet szerint nem működött; akadt azonban ember, bizonyos Baka bácsi, aki beavatottja volt a gyógynövények rejtelseinek, melyeket különben átlagos szinten majd mindenki ismert, hiszen apáról fiúra, anyáról leányra szállt át e vonatkozásban is a hagyomány.

2. HÁZI PATIKA

Pillantsunk be e népi patikába; nézzük, milyen növényt használtak s milyen betegségek ellen!

Baltacim – erős, mézzel kevert teát főztek belőle, s melegen hurut ellen itták.

Borostyán – friss leveleinek és hajtásainak tea-főzete melegen vérhast gyógyít. Hidegen, gargarizálva a torokgyulladás s a rettegett gyermekbetegség: a torokgyík ellenszerének tartották. Kipréselt leve orrba csepegtetve orrvérzést szüntet.

Cintória – leve sebek mosására, virágos füve vízben vagy borban főzve hideglelésre, nehéz emésztésre jó.

Csipkerózsa – porrá tört, vízzel vagy borral bevett magja vesekövet szüntet, hólyagbajokat orvosol.

Farkasalma – az összezúzott növény porát sebekre, lábszár-fekélyre, gyökerének porát pedig vadhúsrá hintették.

Fehér üröm – fűvének főzete hideglelés, emésztési zavarok s borral bevéve tartós hasmenés ellenszere. Súlyos betegségből lábadozónak étvágygerjesztő. Összetört levelei a gyomorra kötve gyomorfájást szüntetnek. Főzete sebmosásra is alkalmas.

Galambbegy – cseresznye- vagy szilvalében főzve, meleg tea formájában kólikában (hascsikarásban, gyomorgörcsben) szenvedőknek a gyógyszere.

Gyöngyvirág – a borban főzött növény leve fáradt, megerőltetett végtagok kenegetésére, a virág kipréselt nedve pedig homályosan látó szem kezelésére alkalmas.

Kákics – kifőtt leve, kortyonkénti adagokban, sárgaságban szenvedőknek jó. Kinyomott leve, ha azt lassanként itatják a beteggel, nyilallást szüntet.

Kakukkfű – borsikával egybefőzve női bajok, erős vérfolyás ellenszere. Egy csésze citromos kakukkfűtea megszünteti a hosszas csuklást. Borban főzve vizeleti panaszokra jó. Szamárhurut ellen naponta három evőkanálnyi teája használandó. Kipréselt olaja csúszos és reumatikus fájdalmakat enyhít.

Kék liliom – szárított gyökere fogpornak való; nyers gyökerének kinyomott leve háromnaponként egy evőkanálnyi adagolásban vízkört szüntet.

Körömkevirág – levelének s virágának teája vízben vagy borban főzve mirigybajok s gyomorrák ellen használható.

Kutyatej – kinyomott leve megszünteti (lemarja) a szemölcsöt.

Levendula – nők gyógyszere volt. Két gramm levendula, két gramm zsálya, egy gramm üröm fél liter vízben teának kifőzve havi vérzést indít meg, ha naponta négy-öt evőkanálnyt vesznek

be belőle. A teakeverék borban is kifőzhető. Az egy liter ecet, egy deci spiritusz, nyolc-tíz gramm levendulavirág összekeverésével létrehozott, néhány napig jól elzárt üvegben meleg helyen tartott levendulaecetet a homlokra és halántékra kenve fejfájás ellen használták.

Lósóska – apróra vagdalt gyökerének főzetét hideglelés és sárgaság ellen itták. Külsőleg használva ótvar és rüh megszüntetője.

Mostohalapu – száraz levelének teája köhögést gyógyít. Erőltető, tartós köhögéskor, idült tüdőhurutban lapuvirágot s -levelet zsályával főztek össze félliternyi vízben, s ezt a keveréket itták.

Orsófü – sebre kötve tisztító hatású; fogfájáskor arcra kötve daganatot lappaszt. Viszketeg ellen borogatásként alkalmazható. Orrvérzés ellen főzetével gőzöltek; vérhányásra, vérfolyásra, megrekedt vizelet megindítására, nehéz légzés megkönnyítésére fűvének teáját használták.

Paradicsom – éretten és nyersen „*kilis*”-t: gennyes daganatot fakaszt föl.

Paréj – zöld virágos állapotában a belőle főzött tea levét fülbe csepegtetik, hogy megszüntesse a rossz hallást. Ugyanilyen formában szemölcs és szeplő mosogatására is jó.

Sárga ibolya – virágját ruha közé téve fájós fejre kötik.

Seprőfü – bőrbetegségek ellen való, fürdővízként.

Szalmavirág – összetört magjait forró vízzel leöntik, főzetét leszűrik, s naponta két decit mellhártyát kínzó szűrés megszüntetésére isznak belőle. A leveleiből kinyomott, két kávéskanálnyi nedv sárgaság és vízkór ellenszere. Az utóbbi bajt orvoslandó a szalmavirágnak a gyökeréből is készítettek teát; mézzel keverték, s naponkénti kétdecis adagokban használták.

Tök – nyers gyökere fölszeletelve dagadt lábak borogatására alkalmas.

Tyúkhúr – teája sorvadás, vérköpés, aranyér és bőrbajok ellenszere. Tejben főzve gyermekek hasgörcsét mulasztja; vízben főzve lázas betegek hűsítő itala, s égési sebek borogatására, gyulladással szem mosogatására is jó. Aranyeret gyógyítandó szokásos volt a tyúkhúrnak a porát a végbélre hinteni.

Uborkamag – összetörve, teának főzve hidegen lázcsillapító. Nyers uborka négy evőkanálnyi leve, lassanként beszedve, asztma ellen használható.

Útifű – levét, melyet töréssel nyertek s ruhán csavartak át, nyílt sebbe csöpögtették.

Vadkonkoly – teaőzetét bőrbetegségek mosogatására használták.

Vasfű – három gramm vasfű egy deci borban főzve máj- és lépkeményedésre, vesekőre jó. Sápikór (főleg serdülő leányokat sújtó vérszegénység) ellen főzetét zsályával és ibolyával dúsították. Történ a nyers fű homlokra köthető, fejfájás ellen.

Vöröshagyma – fonnyasztott állapotban fölfakasztja a gennyes daganatot, kelést.

Zsálya – teája rossz emésztés, felfújódás, hurut, tüdőelnyálkásodás és (mily megdöbbenően érzéketlen az akkoriban gyógyíthatatlan, a beteget lassan elfogyasztó tüdővésznek ez a neve!) sorvadás ellen ajánlatos.

Növényeken kívül a paraszti gazdálkodás egyéb termékeit is felhasználták a népi gyógyászat tudói. „*Szika*” (szálka) ment a köröm alá, meggyült a körömház? Kanál rozsliszt mézes kovással megfakasztja. Ugyanilyen céllal használták – *horribile dictu!* – a meleg tehénlepényt is; ha erős savai kimarták a daganatot, a sebet egyszerűen „*Ipó-vízben*” mosták le, amely meggyőződésük szerint ugyancsak gyógyító hatású volt. A „*savanyó túró*”-t úgy kellett elkészíteni, hogy a meglangyított tej olyan legyen, mint „*a nyári Ipó-víz*”. Ezt követően ecetet öntöttek bele, hogy összerántsa a tejet, melyet aztán orvosságként a sebre kötöttek. Gyulladás ellen két ruha közé tett aludtejjel borogatták a szemet; használták ezt a hűsítő kenőcsöt égési sebekre is, akárcsak a tojásfehérjét. A láb töredezett bőrrétegét sótan disznózsírral puhították.

Állati termékeken kívül felhasználták minden egyéb módot, hogy bajaikra írt találjanak. Falum egykori „csontkovácsa”, bizonyos Hajdú Sándorné, aki a ficamok gyógyításának volt tudója, fonálgombolyagot tett a beteg hóna alá, így tartva helyén a kicsuklott vállat. A sebre pókhálót tettek; a fagyott lábat frissen sült krumplival melegítették vagy hóval dörzsölgették. A szemölcsöt lószőrrel kötötték el, hogy leszáradjon; az elszakadt érre fémpénzt szorítottak és kötöttek, megakadályozva a vér kilövellését. A pangó, rossz vért piócával szívatták ki a visszeres lábból; cigányasszony hordta, darabka kenyérért, szalonnáért, befőttes üvegekben a visszataszító vérszopókat, melyeknek mai fogalmaink szerint vajmi kevés közük van a fertőzésveszély elkerüléséhez.

Az ésszerű, tapasztalati anyagból, természetismeretből kiinduló eljárások mellett találkozhatunk a népi gyógyászatban irracionális mozzanatokkal is. Akik a számárköhögést számártejjel vélték gyógyíthatónak, s tejért, nem lévén falumban csacsi, még a majorokba is elzarándokoltak, azokat a szimiláris mágiába vetett ősrégi hitnek a tudata, a babonás hitnek az elve vezérelte.

3. „AZ EMBEREKET TE MEG HAGYOD HALNI...”

Az elmúlást, hacsak nem jött derült égből villámcsapásként vagy tragikus körülmények között, természetes jelenségnek tartották falum parasztemberei; mi több: idős korú, súlyos beteg esetében – *„réngetegét szenvedett, jól járt szegény”* – megváltást láttak a halálban. A nagycsaládi szervezetekben az öregeket megkülönböztetett tisztelet illette meg; betegségükben a fiatalabb asszonyok kötelesség- és tisztességtudóan látták el őket, enyhítve, ahogy képességeik s az orvos nélküli világ engedte, fájdalmaikat. Ismerték és elfogadták a parasztélet rendjét: hogy kikapva a mezei, majd a ház körüli munkából, hajlott korukban a gondozottak sorsára jutnak maguk is. Íratlan törvény volt az „öregotthon” szociális intézményét nem ismerő parasztvilágban, hogy az életerősnek, magabírónak gondoznia kell a gyengét, a magatehetetlent, az elaggottat. Viselik hát a végelgyengülés felé járó, nagybeteg szülők gondozásának terhét zokszó nélkül, emberségesen a parasztaszszonyok; virrasztanak, ha kell, éjszakákon át. Nem hívják, nem siettetik, ám ha jön, nem is késleltetik, nem is küldik el a halált. Kötelességtudatuk mögül mintha annak bevallása sejlene elő, hogy súlyos és menthetetlen esetekben mind a nagybetegnek, mind a hozzátartozónak megváltás inkább, mintsem sorscsapás a halál. Haldoklót visszasírni haláltusájából, úgy tartották, nem szabad. Ha „erősen rínak” körülötte utolsó óráiban, megfosztják őt attól, hogy jobblétre szépen szenderüljön. A *„visszarítt”* haldokló tovább és sokat szenved, s ez *„környezetinek is, neki is borzasztó”*. Belenyugvással, méltósággal kell ezért fogadni az Úr magához szólító szavát.

Halálszemléletüknek ezt az oldalát a természetesség s az ésszerűség alakította ki; a másik oldalon viszont csupa irracionális hiedelem sorjázik. Ahány eset egy-egy élet megszakadásának megjósolására, megsejtésére, annyi példa a misztikumra. Hiedelem-

világuk szerint a halálnak előjelei vannak. Kakukk szól a nyári erdőn? Tanácsos szavát számolgatni: ahányszor szól, annyi esztendő még az élete. A tűzfalra, kerti fákra szálló, éjszakánként vészjóslóan rikácsoló kuvikot halálmadárnak tartották. Denevér csapkod az udvaron? Halott lesz a háznál. Ha a kutya kikaparja a fal alját, ugyancsak, hiszen az állat, „*sírt ás*”. Haláljelnek vélték, ha éjszakánként a kutya „*uvított*”, ha tyúk kukorékolt; az ilyen szárnyasnak, mivel „*bajt hoz*”, el is vágták nagy gyorsan a nyakát. Magától csörren össze az edény, recsen meg a bútor? Valaki meghal. Leesik a falról egy kép? Vége szakad egy életnek. (Pedig csak, mondja nevetve hetvenen túli adatközlőm, a madzagja „*revült*” el.) Összetört tükörnek szilánkjá se maradjon a háznál: „*összetörök*” különben egy házbeli sorsa is. Csillag szalad le? Az égre nézőnek valamelyik hozzátartozójához készülődik már a halál. Visszavág, szabálytalanul kettőt-hármat kondulva, a harang nyelve: temetés lesz nemsokára...

Íratlan törvények, hagyományos hiedelmek és szokások szellemében végezték a hozzátartozók a halál utáni teendőket is. Az ablakokat egyrészt babonából (be ne nézzen rajtuk senki, mert sárgaságot kap), másrészt gyakorlati okokból – kevesebb levegő jusson a háznál kiterített halotthoz – becsukták, befüggönyözték. Az órát, jelezve, hogy egy ember számára megszűnt az idő, megállították; ne zavarja ketyegése csöndjét a gyásznak. A tükröt, mert az letakaratlanul sárgaságot okozhatott a beléje pillantónak, fekete kendővel borították.

A halott körüli teendőket általában asszonyok – tudói életnek és halálnak – végezték; a férfi halottakat bizonyos B. bácsi tette rendbe és borotválta meg. Langyos szappanos vízzel lemosdatták a halottat (a mosdatóedényt: ócska, csorba cseréptálat kert végében, nem járt helyen ásták él később); majd tisztára törölték. Ügyeltek rá, hogy az elhunyt lehetőleg arcának természetes vonásait őrizze kiterítve is. Állát kendővel kötötték fel (ezt, miután sükségtelenné vált, a koporsóba helyezték); szemét lezárták, ha kézzel nem ment, régi pénzérmét tettek a szemhéjra, hogy csukva maradjon. A halottat rendszerint hárman öltöztették. Felnőtteket fekete ruhában készítettek elő végső útjukra; asszony halott olykor „*lángfestő*” (sötétlila színben játszó) ruhát kapott, elébe kötényt, a lábra csizmát vagy cipőt, a fejre kendőt. A férfiak öltözéke: nadrág, lajbi (mellény) és kabát; lábukra csizmát húztak (az egyes helyeken dívó

mezítlábas temetkezést falum nem ismerte); fejük mellé mindig kalapot tettek. Ettől a hagyományrendtől csak akkor tértek el, ha nagylány távozott az élők sorából. Manapság, hacsak különös tragédia nem váltja ki, ritka az ifjúkori elhalálozás; régen azonban, főleg a gyógyíthatatlan tüdőbaj miatt, gyakran előfordult, hogy egy-egy leány még az esküvőjét sem érte meg. Egy régi sírkő feliratának részlete így vall erről:

*Állj meg utazó
Ki vagy mulandó
Nézd meg, ki nyugszik itt.
SIPOS ERZSÉBET
ki élt 17 évet megh. 1915. febr. 16-án
Kedves szüleim tudom hogy sírtok értem
Hogy bimbó koromban már síromba tértem.
Oh de ne sírjatok értem Mennybe a Szüzekhez értem
Biztos már az én reményem Mert Jézus a vőlegényem*

E világi lakodalom helyett „égi esküvő” várt az idő előtt elhunyt leányra; halotti öltözékét is e hit szerint állították össze. Hófehér ruhát kapott, mint a menyasszony, két gombsoros díszes pruszlikot, „*drága ingujjast, mint a nemzeti viselet, nagy szalagcsatok a fölső karján, a fején menyasszonyi koszoró, azon még fátyol*”. Legényhalott esetében az „esküvői” öltözék egyszerűbb volt; általában a legszebb ünneplő ruhával volt azonos.

Miközben a halott körüli teendők – a mosdatás és öltöztetés – folynak, a „közbejáró” (rokon, koma, barát; megbízható embere a gyászoló családnak) megrendeli a koporsót. A két háború között ez rendszerint a helyi asztalosok műhelyéből került a halottas házhoz, ahol is a családi élet ünnepélyes, fontos eseményeinek színterén a tisztaszobában, az „*első házban*” kapott helyet. A koporsó lába mindig az ajtó, feje pedig az utca felé nézett. A koporsóba gyalult forgácsot, szénát tettek, erre pedig fehér hímzésű, csipkés szélű halotti lepedőt. Ezekután a megboldogultat – aki addig, hogy megfelelő testhelyzetben merevedjék meg, jobb híján szekérről levett, lepedővel leterített „*hosszú ódal*”-on, fűrészbakokra, székekre fektetett deszkaszálakon, padon feküdt – beemelték a koporsóba, s ráhelyezték – egyelőre derékig visszahajtva, az arcot szabadon hagyva – a szemfődelet. Megfelelő részén ezt keresztbehasították,

hogy leszögeztével a koporsónak (amikor is végigterítik vele az elhunytat), szétmállva se hulljon rá az arcra. Honfoglaló őseink valaha étellel, itallal, cserépedényekkel, különféle tárgyakkal is ellátták a túlvilágra indulót; ennek emléke lappanghat abban a szokásban, hogy a koporsóba betették az elhunyt egy-egy kedves személyi holmiját: pipáját, zsebóráját, zsoltárkönyvét; vagy éppen séggel – ne szenvedjen ebben sem hiányt – zsebkendőt helyeztek melléje.

A halálesetnek a zárt, kis létszámú faluközösségben a szóbeli közlés és a harangok jelbeszéde által gyorsan híre támadt. Főlegyesedve a munkából, s eltűnődve pillanatig az élet mulandóságán, a harangszó révén még a mezőn dolgozók is tudomást szereztek arról, hogy valamely sorstársuk jobblétre szenderült. Ha kétszer „csendít”-ettek (húztak rövidet a kisharanggal), nő távozott az árnyékvilágból; ha háromszor, akkor férfi. Gyermekek elhunytát (még megkereszteletlen csecsemőét is) ugyanígy adta hírül a harangszó. A csendítés, a falu egét telebongó gyászzene, mindig „vers”-sel ért véget: kettős harangszóval, a nagy- és kisharang együttes megszólaltatásával. A templom reformátusok kezén van évszázadok óta; tornyából azonban katolikusok elhunytakor is megkondultak a harangok. A csendítés – a falu tiszteletadása az elhunyt iránt – a nem reformátusok számára is ingyenes volt. A külön megrendelt (temetésekre szólító, évfordulóra emlékező) versezésért viszont – amelynek versszáma attól függött, ki volt módosabb, szegényebb, kinek mennyire volt kedves a halottja – fizetni kellett, mégpedig felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül. Az általános szokás szerint öt, tíz, öt versből tevődött össze a harangok gyászenéje; tíz vers után ugyanis a harangoztatás díja rohamosan drágult, főleg ha nem egyháztagokról volt szó.

A gyász szerves részének tekintett „virrasztás”-t az elhalálozást követő estén tartották. Gyötrelmes esemény volt ez a kimerült, halálesettől megviselt, temetési előkészületek gondjaival sújtott hozzátartozóknak; végig kellett hallgatniuk a látogatók szavait, az elhunyt életútjának, tetteinek, érdemeinek fölemlegetését, a koporsót hosszú órákig körülülő gyászfelek (gyakran nem is rokonok, csupán vallásos vagy halottlátni szerető vének) monoton zsoltáréneklését, a jó szándékú, ám egy idő után fárasztóan üres közhelyeket, történeteket, melyek annál idegenebbül kongtak, minél többet engedtek le torkukon a felkínált borból a virrasztók. Méltat-

lanabb látogatók számára a virrasztás bizony gyakran potyaleséssé, borkóstolóvá fajult, ízetlenségekbe – viccekkel való vigasztalásba – fulladt. S a háziaknak, akik le nem pihenhettek, hiszen legalább éjfélig talpon kellett maradniuk a virrasztókkal, mindehhez jó képet kellett vágniuk. E visszasságok miatt a virrasztás szokásától, ahogy váltották egymást az évtizedek, Ipolypásztón egyre inkább igyekeztek eltekinteni századunk derekára pedig végleg megsza- badultak tőle.

A haláleset után két feladat várt még az elhunyt hozzátartozóira, illetve az őket képviselő közbenjáróra: biztosítani a sírgödör elkészültét, s megbízni a tiszteletes urat, miképpen állítsa össze a búcsúztató szövegét. A sírásók – része volt e munka vállalása a megboldogult iránti tiszteletadásnak – a rokonság köréből kerültek ki; sógornak, unokatestvérnek, komának jutott a végső nyughely elkészítésének feladata. Az ipolypásztóiak, a halálban is jelezve a vérségi kapcsolatot, a nagycsalád összetartó erejét, szerettek a hozzátartozók közelébe vagy pedig közvetlenül melljük temetkezni. Hogy a régi sírra ne kelljen ráásni, s elkerüljék a csontok megbolygatását, századunk elejétől egyre gyakoribbá vált a temetőben a tágas családi sírbolt. Kezdetben csak pincyszerű üreget ástak; a későbbi kripták falait azonban már téglával rakatták ki, vagy pedig betonból készítették. A kripta fölé nagyobbfajta sírkő került, melyet kovácsoltvas kerítés, díszes „*sarampó*” fog négy- szögbe.

A halottbúcsúztató megrendelése nagy körültekintést igényelt, hiszen ha a gyászfelek a temetésnek megadták a módját, a lelkésznek az elhunyt egész életútját át kellett tekintenie, gondosan ügyelve arra, hogy a búcsúztatóban név szerint megnevezett személyek és a megboldogult közti kapcsolatot, emberi viszonyt kellőképpen jellemezze. Kik voltak a búcsúzkodók? Szülők (ha éltek), házastárs, gyermekek koruk szerint, nagyszülők (ha éltek), unokatestvérek, sógorok, komák s az egész rokonság, esetleg még a szomszédok s a jó cimborák is. Néhány Ipoly–Garam közti református faluban a verses búcsúztató is dívott; előregyártott formulákból állt, mint a lakodalmi rigmusok, szövegét alkalomtól, rendeltetéstől függően változtatni lehetett. Ipolypásztón ugyan a puritánabb prózaforma járta; ám megkomponálása így is különleges odafigyelést kívánt, hiszen ha netán valaki, akinek a neve a közvélemény szerint el kellett volna, hogy hangozzék, kimaradt belőle,

nemritkán úgy szívére vette a dolgot, hogy harag, örök harag is támadhatott belőle.

4. „NINCS MÁR SZÍVEM FÉLELMÉRE...”

A negyvennyolc órányi felravatalozást, mivel a kiterített a családi házban feküdt, melegebb időkben már csak egészségügyi okokból sem tartották be, ezért aztán a temetési szertartásra rendszerint már a virrasztó utáni napon sor került. Időpontja hagyományosan délutánra esett. Harangszó adta tudtul, hogy ideje indulni a végső búcsúvételre. Előbb a nagyharang bongott, majd a kicsi zengett föl néhányszor, végül a kettő együttes szava közölte, hogy *„bë van harangozva az udvarra”*. Ekkorra már feketébe öltözött parasztemberek és -asszonyok lepték el a halottas ház udvarát, melynek kapuját ez alkalomból sarkig tárták. Külön csoportba verődött az asszonynépség (ügyelve egyúttal a gyermekekre is), külön csoportba a férfiak, akik úgy helyezkedtek el, hogy közelébe essenek a lelkeseknek, akit a zsoldáréklésben támogatniuk kell. A *„beharangozás”* után csendítés hirdeti, hogy a pap (a kántortanító s a közbenjáró kíséretében) elindult a halottas házhoz. Megérkezéskor kezdetét veszi a temetési szertartás első része; a búcsúztató, melyet fel-felzokogva, rá-ráborulva a koporsóra hallgatnak végig a gyászfelek. A jajszóval siratás, amikor a gyászoló anya vagy feleség, mint falumban mondják *„beszéve rítt”*, szabad rögtönzésben elevenítve föl epizódokat az elhunyt életéből, kettejük kapcsolatáról, a reá váró keserűségekről, szerencsétlen voltáról, az idősebbek szerint a századfordulón még mindennapos jelenség volt. *„Igy köllött csinányi, sivákóva, mer akkor męgszóták, hogy nem siratta męg a halottját.”* A gyász és a megrendülés hangos kinyilvánítására a két háború között is illett ügyelni; mindazonáltal a *„beszélve rívás”*-t, főleg túlzásai, a kimerült idegrendszer, bódult fej szulte szótévesztései miatt ekkor már inkább csak parodizálták. Nevetve mesélik az egyszeri asszony esetét, aki jajszóval így búcsúzkodott tökfőzeléket szerető urától: *„Jaj, János, János, nem főzöm már többet a tököd...!”* Hallottunk az egyszeri emberről is, aki *„jó nyéves siratóasszonyt fogadott, hogy sirassa el a halottját, de nem vót éliget męgélígędve vele. Oszť ahugy siratott, ıgy męghúztá a ruháját, hogy: «Sirassa, sirassa, tetęzve lęsz, nem csapval!»* A búza,

a vékába.” Erekből az adomák szintjére süllyedt visszaemlékezésekből is látni, hogy a harmincas években mértéktartóbban viszonyultak már a siratáshoz, visszafogottabban nyilvánították ki fájdalmukat. Egyre ritkábbá vált, majd kiszorult idők múltán a gyakorlatból az az ősi-ősi képzetekre visszavezethető, az állattartó parasztember mentalitásával is szorosan összefüggő szokás, mely szerint becsesebb jószágnak – tehénnek, ökörnek, lónak – szintén búcsút kell vennie gazdájától. *„Mikor a halottat vitték ki az udvarból, amination állat vót, azt kivezették az országútra, hogy nizzën utána.”*

A szertartás következő része: a temetési menet. Kötött és szigorú rendje volt ennek is, zárt hagyományrendszere. Miután a gyászoló gyülekezet kikanyarodott az utcára, megszólaltak a harangok, s zúgtak mindaddig, míg a koporsó el nem érte a temetőt. Hosszú falu Ipolypásztó: az Alvégből a Fölvégbe, a sírkertig, nagy utat kell megtenni. Szállt, szállt a harangszó, aláfestésként a zsoltárokhoz s a világibb jellegű (ám az egyház által is tolerált) énekekhez, melyek között akadt mindenféle halálesethez illő darab. Egy Karcagon kiadott, 1890-es halottaskönyv közismert zsoltárok: a *„Te benned bíztunk eleitől fogva...”*, a *„Mint a szép híves patakra...”* dallamára olyan verseket tartalmaz, amelyek énekelhetők kisgyermek fölött, árva gyermek fölött, ifjú leány és hajadon fölött, anya és apa, özvegy és öreg fölött, hosszas betegségben elhunyt, sőt öngyilkos fölött is. E szövegeket a gyászmenet korántsem ismerte annyira, mint a templomi énekeket; ezért az *„énekös ember”* (a presbitérium köréből a vezérénekes), mielőtt a tömeg végigénekelte volna az első sort, kikiáltotta a másodikat; így araszoltak át a szövegen, egészen a záró sorig.

A temetési menetben elfoglalt sorrendet szintén a hagyomány alakította ki. Az élen a lelkész haladt, a kántortanító s a presbiter kíséretében. Utánuk az *„emberek”* hada, beleértve a távolabbi férfi hozzátartozókat is. A koporsót, vállra emelve a Szent Mihály lovát – halottaskocsit nem használtak –, négy férfi vitte. Ha elfáradtak, újabb négy váltotta fel őket. Felnőtt halottat, nemére való tekintet nélkül, mindig férfiak vittek ki a temetőbe; csecsemőt leányok, nagyobbacska gyermeket serdülők. Hajadon koporsóját vegyesen szállították legények (szalagosan, mint a lakodalomba hívogató *„duruzsbák”*) s a terhet jelképesen vállaló, patyolatfehérbe öltözötten lagzis menetet szimbolizáló leányok, akiknek egy csoportja a lelkész és a koporsó közé is beékelődött. A koporsóvivők után az

elhunyt legközelebbi hozzátartozói haladtak; végül a temetés résztvevői, akiknek száma évtizedekkel ezelőtt, amikor a falu népe szinte egyetlen nagy család volt, több százra is rúgott.

Miután a menet eléri a temetőt, elhallgatnak a harangok, s a lelkész elvégzi a halotti szertartás záró szakaszát, szólva az elhunyt-ról, az e világi véges emberi létezésről, az isteni megvigasztaltatásról. Ezt követően zsolttárok hangja közben munkához látnak a sírásók: köteleken leeresztik (kriptába beviszik) a koporsót, s kapát, lapátot ragadva elkezdik „behúzni” a sírgödört, melybe a hozzátartozók rögöt vetnek, hogy a távozó emlékét „könnyebben *ēfelejt-sík*”. Duhognak, duhognak a rögök a koporsódeszkákon, előbb dübörög, majd – földet érve immár – szelídül hangja a hantnak; telik a gödör, növekszik a sírdomb. El, minden elvégeztetett. A sír behúzásakor előbb a lelkész távozik, majd kopik a tömeg is, indul ki-ki a dolgára. Utolsóként, gyakran hosszabb idő után, egynéhány zsolttárt elénekelve még a frissen hányt sírdomb fölött, a gyászoló család távozik a végső nyughelyről: a temetőből...

A gyászszertartást követően a sírásók, halottvivők, legközelebbi helyi és vidéki rokonok részére halotti tort tartottak. Díszessége, a meghívottak száma az elhunyt kedvességétől s még inkább a hozzátartozók anyagi helyzetétől függött; kései ebéd vagy korai vacsora erejéig azonban általában mindenki megülte a halott torát, melyen marhahús- vagy tyúklevest, baromfipörköltet, rántott húst szolgáltak fel. Pálinka, bor került az önellátó paraszti háztartásból. Csendesen, illedelmesen esznek, isznak, beszélgetnek a torozók, emlékeznek szegény megboldogultról, akinek egyébként a torban nem volt szokás teríteni. Nem hagytak számára jelképes üres helyet az asztalfőn, nem fordították lefelé a tányérját sem. „*Ilyesmire az ősök idejibő sē emlíkszék*” – mondta egyik idős adatközlőm. Falum református lakosságának körében a visszajáró halott képzele aktív formában nem élt. Hallomásból ismerték ugyan e hiedelmet, a kísértő halott képzetét azonban, kifejező szavaikkal élve, „*félrebillent gondolat*”-nak tartották.

Halottjuk emlékét a hozzátartozók nemcsak a torral, hanem az illő gyászidővel is megtisztelték. Az asszonyok, ha közeli elhunytat gyászoltak, kerek esztendeig jártak feketében. Ez az időtartam később hónapokra, közeledve a mához pedig hat hétre szűkült. Belső, meghitt indítékok és külső kényszer – a falu „szája” – együttesen készítette a hozzátartozókat arra, hogy gyászuknak s halottjukra

való emlékezésüknek később is tanújelét adják, hogy a halál évfordulójára verset harangoztassanak, hogy a megboldogult név- vagy születésnapján virágot, mindenszentekkor krizantémot, „*gruspán*”-ból (puszpángból) fonott, élő- vagy papírvirágokkal díszített „*házi koszoró*”-t vigyenek ki a sírhalomra, melyet különben kapálgatással, locsolgatással illetl ugyancsak rendben tartani.

5. TŰNŐDÉS A TEMETŐBEN

A halott fejéhez valaha – a múlt század végén ez volt még a gyakoribb – keményfából faragott, ügyes kezű faragóember által készített fejfát szúrtak le, amely formája – vastagsága vagy karcsúsága, egyszerűsége vagy díszesebb volta – s változatos csúcsjelei – nők esetében csillag, tulipán, konty; férfi esetében gomb, süveg – révén közölte a temetőbe látogatóval a sírban nyugvó korát, szegényebb vagy módosabb voltát és nemét. E díszes cirádákkal, vésetekkel, napszimbólumokkal ékesített fejfák a húszas-harmincas években még szép számmal álltak a sírkert „*Öreg temető*”-nek nevezett részében; 1944–45 fordulóján azonban, dacoltak bár addig szívósan az idővel, világháborús harckocsik, tankok képében elérte: kidöntögette, földbe taposta őket a végzet... A megritkult kopjafa-erdő tovább árválkodó néhány darabját egy-másfél évtized múltán a türelmes-szívós enyészet fordítgatta ki a földből, sorra szedve áldozatait. A valahai számtalan kopjafa közül, átkutatva a temető minden zegét-zugát, kettőt sikerült még e könyv születésének idején fölfedeznem. Egyikük – elnagyolt, durvább faragás – bokrok rengetegében bújik meg; másikuk – finomabb munka, oldalra hajló két „*szarv*”-val – viszonylag jó állapotban dacol a viszontagságokkal ma is.

Odahaza tartózkodván be-benézek a temetőbe, eltűnődöm rég besüppedt sírhalmait, frissebb – ismerős arcokat rejtő – földhányásai felett. Az Időt érzem itt: ama másfél század szűkszávú krónikáját, amióta (pontosan 1839-től) falum lakói e helyen térnek végső nyugovóra. Kovács Sebestyén József lelkész sírja előtt 1848–49 hősének tiszteleghetek; arrább, két cseh legionárius síremlékénél 1818–19 eseményforgataga zúdul rám... Tűnődhetem az oly különböző, ám a halálban végül is közös nevezőre hozott sorsok közös nevezőre aligha hozható erkölcsi magatartásának értékén,

a Történelemnek válaszul adott tetteik etikumán. Tűnődhetem, érzékenyen minden megkülönböztetettségre, a temető demokratikus rendjén: megférnek benne az évszázadok óta őshonos reformátusok, s meg a múlt század derekától betelepült, azóta állandóan gyarapodó katolikusok. Öngyilkosok sorát, vadházasságban élők sorát, keresztleletlen csecsemők sorát – a szertartás nélkül elföldelt megkülönböztetettek sorát – nem ismeri ez a sírkert. Katolikus vallású öngyilkost, tisztelve benne az embert, református lelkész temetett el itt a háború előtt. Akadt itt sírhely bárki számára, kit elejtett e földi létezés. Kit így, kit úgy:

KELECSÉNYI GEIZÁNAK

hívtak engemet.

Míg az Ipoly nem oltá el éltemet.

Bimbó valék virágim még nem fejlődtek.

Kinyílni az angyalok a mennybe vittek.

*

Mint az árnyék és a pára,

Kimultam az Úr szavára.

SIPOS JÁNOS

volt a nevem 42 éveket éltem

a gyilkosok keze által

multam ki e gyászvilágban.

Gizgazok dzsungeléből, elvadult líciumbokrok tüskekarjaiból bontogatom ki a málladozó, galambszürke borfői sírköveket, fejtegetem – szöggel, krétával próbálván kihúzni a megcserbult betűk véseteit – a múlt hieroglifáit. Mintha keresnék valamit. Nem, nem a halált. A még-létezés nyugtató tudatát. A vigaszt, hogy *addig* – cserélgesse bár munkában megizzadt ingeit: eszményeit a Történelem – van esélye, esélye van a Jónak is.